

AB'İN GÜVENLİK POLİTİKASI ve KARADENİZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

E. Sare AYDIN YILMAZ*

Özet

Bu makalede Karadeniz Bölgesi ve 2007 yılında Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan Karadeniz sinerjisi, Soğuk Savaş sonrası AB gündemini meşgul etmeye başlayan güvenlik ve savunma politikaları bağlamında irdelenecektir. Avrupa Birliği'nin 2004 yılından itibaren komşularıyla sürdürdüğü iyi ilişkiler, gerek güvenlik gerek politik ve ekonomik çıkar elde etme ve bu çıkarları üye ülkelerin hizmeti doğrultusunda kullandırma amacıyla yürüttüğü Avrupa Komşuluk Politikası ile şekillenmektedir. Bu açıdan AB, Akdeniz, Ortadoğu, Afrika ve Karadeniz 'i kendisi için önem arz eden bölgeler olarak belirlemiştir. Özellikle Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye tam üyeliğiyle ve Türkiye'nin adaylığıyla birlikte AB'nin Karadeniz Bölgesi'yle olan sınırı genişlemiş; ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında yeni stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Türkiye üzerinden AB'ye giden enerji yolları, illegal insan kaçakçılığı gibi konular AB'nin son yıllarda önemle üzerinde durduğu konulardır.

Anahtar Kelimeler: AB, Güvenlik, Enerji, Karadeniz Sinerjisi.

Abstract

In this paper Black Sea Region and Black Sea Synergy initiated by the European Commission in 2007 are discussed in terms of security and defence policies that have been occupying the Union's agenda in ex-post Cold War period. Good neighbourhood relations the European Union has maintained since 2004 are managed in accordance with the European Neighbourhood Policy, which the EU pursues with a view to deriving security, political and economic benefits and to putting them at the disposal of the member states. In that regard the EU has identified Mediterranean, Middle East, Africa and Black Sea Region as areas that are of importance to the union. With Romania and Bulgaria's accession and Turkey's membership to the Union, the EU's border with Black Sea Region expanded, which aroused the need for making new strategies and policies in the fields of politics and security. Issues such as energy pipelines running to Europe via Turkey and human trafficking have been subjects that the EU has attributed great importance lately.

Keywords: European Union, Security, Energy, Black Sea Synergy.

* Yrd. Doç. Dr. Emine Sare Aydın Yılmaz, İstanbul Ticaret Üniversitesi, saydin@ticaret.edu.tr

AB'nin Güvenlik Sorunsalı Nedir

Avrupa'nın savaşlarla dolu tarihi, ülkelerin özellikle güvenlik ve savunma konularında yaratıcı ve korumacı politikalar geliştirmesine sebep olmuştur. Teknolojinin gelişmesi, silah sanayinde ve savaş sanatlarındaki ilerlemeler, ülkelerin birbirleriyle çatışmasında caydırıcı bir unsur teşkil etmekte, ancak bunlara eşit oranda sahip olma isteğini de beraberinde getirmektedir. Avrupa'da yaşanan ve yaklaşık 50 milyon insanın ölümüne sebep olan 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın önde gelen ülkeleri, savaş yerine sürdürülebilir barışı referans alarak, savaşın hammaddesi olan kömür ve çelikte birleşmeye karar vermişlerdir. Bu kaynakların denetim altına alınmasını geleceklerinin inşası için elzem görmüşler ve Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatını kurarak AB'nin temelini oluşturmuştur. AB; gerek kurumları, 27 üye ülkesi ve 500 milyona yaklaşan nüfusuyla gerek sosyo-ekonomik ve çok kültürlü yapısıyla "ekonomik olarak dev, politik olarak cüce" tanımlamasını hak eden muazzam bir bölgesel yapıya kavuşmuştur (Whitney 1997: 177). Bu yapının kendi içerisinde bir güvenlik ve savunma politikası oluşturması ile reel politika açısından her bir ülkenin kendi çıkarını bölgesel çıkarın üzerinde tutması çelişki yaratsa da Soğuk Savaş sonrası dünya uluslararası ilişkilerinde yaşanan sistem değişikliği üye ülkeleri birlikte hareket etmeye yöneltmiştir. Soğuk Savaş'ın en büyük tarafı olan Rusya, coğrafi ve ideolojik konumu gereği Karadeniz Bölgesini sürekli kontrol altında tutmuş, bölgeyi kendisine ait bir arka bahçe gibi görerek hareket etmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında güvenlik konusu, ulusal sınırların ve halkların nükleer veya nükleer olmayan silahlı saldırılardan ve sıcak çatışmalardan korunması bağlamında ifade edilmekteydi. Günümüzde AB nezdinde güvenlik konusu; iç tehditler, terörizm, uyuşturucu, silah mafyası, insan kaçakçılığı ve illegal göçler gibi çeşitli alanları kapsar hale gelmiştir (Marchesin 2003: 422). Bu iç tehdit algısı, özellikle 11 Eylül olayları ile ivme kazanmış, tarihten gelen batı ittifakında yer alan ülkeleri özellikle terörizme karşı ortak işbirliğine yöneltmiştir (Dedeoğlu 2003:439). Tam da bu noktada coğrafi konumu itibarıyla Türkiye'nin ehemmiyeti artmaktadır. Bu konu daha sonra detaylı bir şekilde ele alınacağından burada incelenmeyecektir. Çayhan'ın (2002: 43) da ifade ettiği gibi bu gelişmeler, Avrupa'da yaratılan barış ve refah alanının genişletilmesi ve sürdürülebilir kılınması için Avrupa'nın bir güvenlik politikası geliştirmeye ve daha fazla sorumluluk üstlenmeye hazır olduğunu göstermektedir. Gelişen bu yeni tehdit algılarına bir de enerji yollarının güvenliği eklenmiştir. Avrupa'nın büyük oranda enerji ihtiyacını karşıladığı Karadeniz Bölgesi ve uzantıları bu bakımdan ayrı bir öneme sahiptir. Çok kısaca değinmek gerekirse, 2007 yılında AB Komisyonu tarafından ortaya konan Karadeniz Sinerjisi, bölge ile ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel işbirliğini esas almakla kalmayıp güvenlik konusunun tüm boyutlarını üstüne basarak işlemektedir (<http://eeas.europa.eu>).

1.1 Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına Tarihsel Bakış

AB tarihine baktığımızda 1957 yılında başlayan ekonomik entegrasyon ile birliktelik başarılı bir şekilde günümüze kadar devam etmektedir. Ancak bu durum güvenlik ve savunma konusunda böyle olmamıştır. 1948 yılında Britanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği ve kolektif savunmaya yönelik olarak Brüksel Anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra Almanya ve İtalya'nın katılımı ile birliktelik, 1954 yılında Paris Anlaşması'yla birlikte Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) dönüşmüştür (www.weu.int).

Bu anlaşma; Avrupa ekonomisinin iyileştirilmesi, Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı güvenin sağlanması, Avrupa'da birlik ve entegrasyonun teşviki, Almanya'nın NATO'ya entegrasyonu gibi konuları hedeflemiştir (www.msb.gov.tr). Bu girişimlerin temelinde yükselen Sovyet tehdidine karşı oluşturulan güvenlik algısı yatmakla birlikte, yine o yıllarda kurulan NATO, Amerika Birleşik Devletleri'nin de etkisiyle güvenlik konusunda uluslararası siyasette daha fazla rol oynamıştır (Efe 2007: 129). Uluslararası siyasetin iki kutbu ABD ile Rusya arasında yükselen gerilim, BAB içinde yer alan ülkelerin güvenlik konusunda Amerikanın himayesi altında NATO çerçevesinde birleşmeleriyle sonuçlanmıştır. BAB'ın işlevsiz, etkisiz durumu Soğuk Savaşın etkisinin azaldığı 80'li yıllara kadar sürmüştür (Efe 2007: 129). Gerek Soğuk Savaşın sona ermesi gerek Avrupa Birliğinin kendi içerisinde kurumsal ve ekonomik anlamda güçlenmesi, güvenlik konularında kendi bölgesinde politika belirleyen bir birlik olma arzusunu ortaya çıkarmış; 1981 Londra Raporuyla terörizm ve silahlanma gibi konular da güvenlik temasına dâhil edilmiş ve böylelikle "savunma" güvenlik politikaları kapsamına alınmıştır (Zhussipbek 2009: 72).

Ancak burada bir parantez açıp savunma konusuna ilişkin bir oluşumun 1952 yılında Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Avrupa Savunma Topluluğu adı altında gerçekleştirildiğini, bu oluşumun amacının kurucu devletlere ait bir savunma gücü oluşturmak ve batı Almanya'nın silahlanmasını sağlamak olduğunu ifade etmek gerekir. Bununla birlikte Almanya ile arasındaki geçmişten gelen husumet, Almanya'nın Avrupa kıtasını iki defa çok büyük savaşlara sürüklemiş olması ve en önemlisi kıtanın başülkesi olma arzusu nedeniyle Fransa, bu anlaşmayı Fransa Ulusal Meclisinden geçirmemiş ve böylelikle anlaşma ölü doğmuştur (Çayhan 2002: 43).

1984 Roma Deklarasyonu'nda BAB'ın daha aktif bir politika izlemesi ve Avrupa dışındaki kriz bölgeleriyle muhatap olması gerektiği üzerinde durulmuştur. 1987 Lahey Platformunda Kuzey Atlantik İttifakının "Avrupa Kanadı" olan BAB'ın daha da güçlendirilmesi şartı getirilmiştir. Tüm bunlar, ekonomik ve siyasi gücünü artıran AB'nin artık yüksek politika, strateji ve ortak hareket etme kabiliyetini ortaya koyabileceği güvenlik ve savunma

gibi konularda kendini göstermek istediğinin bir göstergesi olmuştur. (www.weu.int), (Özlem 2005: 2).

Birçok politikada olduğu gibi güvenlik ve savunma konusunda da AB'nin dönüm noktasını Maastricht ve onun devamı niteliğinde olan Amsterdam anlaşmaları oluşturur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle AB, bu yıllar içerisinde BAB'ı NATO'nun Avrupa Kanadı olarak görmeyi bırakmış; NATO'ya muhalif bir oluşum yerine, onun liderliğini ve korumasını kabul eden politikası sona ermeye başlamıştır. AB birçok siyasi konuda olduğu gibi bu konuda da kendi kaderini tayin etmeye başlamıştır. 1991 Roma Zirvesinde NATO, Avrupa'nın güvenlik konusunda daha fazla rol alması gerektiğini vurgulamış; 1994 Brüksel Zirvesinde bunu bir adım daha öteye taşıyarak NATO'nun bütünüyle müdahil olmadığı operasyonlarda BAB'ın NATO'nun olanaklarına sahip olacağı öngörülmüştür (Efe 2007: 131). Ancak bu durumda da, ülkelerin ulusal bütünlüklerini ve çıkarlarını ilgilendiren önemli konularda ortak hareket edilmesi zorluğuyla karşılaşmıştır. Avrupa entegrasyonunun felsefesi, ortak kalkınmaya ve barışın tesis edilmesine dayanmaktadır, ancak reel politik açılarından her bir üye ülkenin öncelikle kendi çıkarlarını koruması, üçüncü ülkeler ile yapılan siyasi ve diplomatik manevralarda kendini ortaya çıkan birbirinden farklı politikalar ile göstermiştir. Buna 90'lı yılların başından verilebilecek en iyi örnek Yugoslavya'nın dağılması sonucu ortaya çıkan Bosna krizinde ülkelerinden birbirinden farklı tutum göstermeleri olmuştur. Canbolat'a (2011: 270) göre özellikle güvenlik, son dönemlerde AB'nin geliştirmeye özen gösterdiği hukuki ve kurumsal çerçevede kimlik ve meşruiyetle ilintili bir fonksiyon kazanmaktadır. AB bu fonksiyonu Maastricht ile ortak hareket etme politikası ile kazanmaya başlamıştır.

Maastricht Anlaşması ve AGSP'nin Gelişimi

Dünya siyasal sisteminin iki kutupluluktan tek kutuplu yöne doğru gelişmesi ve nihayetinde Soğuk Savaşın sona ermesiyle AB, 1993 yılında üç sütundan oluşan Maastricht Anlaşmasını imzalamıştır. İkinci sütun ortak dış politika ve güvenlik ayağıdır; AB'nin ABD'den bağımsız, sadece birlik üyelerini ve bölgeyi ilgilendiren bir güvenlik politikasına sahip olmaya başlaması ve bu politikaların kurumsallaşma süreci ile ilgilidir.

Ancak ortak güvenliğin sağlanması konusu kendi içerisinde bir sorundur: Ulusal güvenlik ile birliğin güvenliğinin hangi koşullarda, birlik ve üye ülkelerin çıkarları çatışmadan nasıl temin edileceği gibi konular günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Withney'e (2012: 176-177) göre; ekonomik konularda ortak hareket etmek kolaydır, ancak güvenlik gibi ulusal egemenliği ilgilendiren konularda birliğin güçlü ülkeleri, ulusal çıkarları ve güvenlikleri gereği yapacakları hamleler için diğer üye ülkelerin onayını beklemek istemeyeceklerdir. Aslında doğru olan, üyelerin ortak kararın alınmasını beklemektir. Ancak Whitney (2012: 176-177) bunun olabileceğine inananların

akıllarını kaybettiklerini ifade eder. Bunun bir örneği, Fransa'nın üye ülkelerin onayını beklemeden, BM'den aldığı yetkiyle ve güvenliği gerekçe göstererek Ocak 2013'de Mali'ye saldırmasıdır.

Mastricht'te ortaya konulan ortak güvenlik iradesine rağmen birliğin hemen yanı başında 1990'larda Yugoslavya'nın parçalanması ve ortaya çıkan bölgesel çatışmada AB'nin karar mekanizmalarında yaşanan sıkıntılar ve ayrıca müdahalenin gecikmesi, AB'ye NATO'suz ve dolayısı ile ABD'siz bir güvenlik stratejisinin mümkün olmadığını da göstermiştir (Tuğtan 2011:264). Bunun üzerine ABD kontrolünde bir savunma politikası geliştirilmiş ve 1992'de gelecekte oluşturulacak AB ordusunun yapısı ve işlevleri hakkında Petersberg Deklarasyonu yayınlanmıştır (<http://www.weu.int>). Bu deklarasyon ile AB; insani operasyonlar, barışın temini ve korunması ve kriz yönetiminde silahlı kuvvetlerin kullanılmasını görevlerini BAB'ın görev alanı olarak tayin etmiştir (Efe 2007: 132).

Yine Soğuk Savaş süreci içerisinde Avrupa'nın güvenliğinde aktif rol alan NATO bünyesindeki askerler teknik ve idari açıdan bilgi ve tecrübe kazanırlarken, Yugoslavya krizi, AB'nin kendi güvenliğini kendi tayin etme noktasında aşağıdaki sorunları gün yüzüne çıkarmıştır:

1) Birlik içerisindeki karar alma mekanizması geç işlemektedir;

2) Birlik, teknik açıdan yüksek donanımına sahip, entegre olmuş askeri birlikten yoksundur. Bu durum, AB'yi bir 10 yıl daha bölgede ABD ve NATO boyunduruğuna mahkûm etmiştir. Bunu aşmak isteyen AB, üye ülkelerin çok uluslu birliklerini BAB komutasına bağlamış ve NATO çatısı altında tecrübe kazanmayı hedeflemiştir (Tuğtan 2011: 262).

ABD, 2000'li yıllara kadar AB'nin kendisinden bağımsız bir güvenlik ve savunma politikası veya kimliği geliştirmesine sıcak bakmamış, kıtanın kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Ancak birlik tarafından geliştirilmeye çalışılan güvenlik stratejisine NATO'nun Avrupa ayağına katkıda bulunma şartıyla destek vermiştir.

1998 Saint-Malo Deklarasyonu, geliştirilmek istenen ortak güvenlik ve savunma politikası için önemli bir yol haritası çizmiştir. Bazı realistlere göre kıtanın iç güvenliği için Almanya'nın uzun yıllar kontrol altında tutulması gerekliydi (Smith 2003: 150). Ancak bu düşünce zamanla zayıfladı ve hatta geçerliliğini yitirdi. İngiltere'de işçi partisinin iktidar olmasıyla birlikte, ABD'siz bir savunma fikrine sıcak bakmayan İngiltere, Fransa'nın da işbirliği ile Saint Malo'da BAB'ın bağımsız bir kuruluş olarak ortadan kaldırılması, AB'nin içerisinde dâhil edilmesi ve güvenilir askeri güçler tarafından desteklenmiş, özerk harekât kapasitesine sahip bu gücü gerekli uluslararası anlaşmazlıklarda, krizlerde ve müdahalelerde kullanmaya hazır bir ordunun kurulması kararlarını almışlardır. Günümüz AB ordusunun temelini bu görüş oluşturmuştur. Geldiğimiz noktada AB'nin güvenlik tarihine baktığımızda birliğin 2003 yılına kadar ABD'ye bağımlı ve Sovyet Rusya tehdidinde göre bir seyir izlediğini görüyoruz.

Soğuk Savaşın bitmesiyle ve yeni etnik çatışmaların ve bağımsızlık hareketlenmelerinin önlenmesi amacıyla Komisyon, 2003 yılında “Daha iyi bir dünyada güvenli Avrupa” sloganıyla Avrupa Güvenlik Stratejisi’ni (AGS) kabul etmiş ve ABD’den bağımsız olarak bölgesinde kendi başına hareket etmeye ve güvenlik konuları ile bizzat ilgilenmeye başlamıştır (www.consilium.europa.eu). Bu çerçevede, 2003 yılında kurulması kararlaştırılan ve 2004 yılında faaliyete geçen Avrupa Savunma Ajansı gibi girişimler AB’nin bu alanda etkin olma kararlılığını açıkça göstermektedir. Nitekim 2007 Lizbon Anlaşması ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası, AB’nin Ortak Güvenlik ve Dış Politikası’nın bir parçası olmuş ve bu çatı altında sivil ve askeri araçların kullanımı yoluyla AB’nin operasyonel kapasitesinin artırılması amaçlanmıştır. Lizbon Anlaşması ile Petersburg Deklarasyonu’nda belirlenen görevlere ortak silahsızlaştırma operasyonları ile askeri istişare ve yardım görevlerinin yanı sıra terör karşıtı görevler eklenmiştir. Ayrıca Avrupa Savunma Ajansı’nın çalışmaları, AB’nin sivil ve askeri yeterliliğini arttıracak, bir savunma sektörü oluşturacak ve askeri ve sivil operasyon kapasitesini geliştirecek şekilde genişletilmiştir (Whitman 2008: 1-5). Tüm bunlar AB’nin güvenlik ve savunma alanında ciddi bir aktör olarak ortaya çıkma planına işaret etmektedir.

Yukarıda bahsedilen geleneksel güvenlik yapılanması dışında AB, özellikle Sovyet Rusya’nın yıkılmasıyla birlikte Karadeniz Bölgesinde ortaya çıkan etnik çatışmalar, doğalgazın güvenli bir şekilde yönetilmesi ve nakledilmesi, enerji koridorunun güvenliği ve yeni oluşan devletlerin yapılanma sorunlarıyla yakın bölgesinde tanışmaya başlamıştır. Bu yeni devletlerde şeffaf yönetimin olmayışı, rüşvet, politik istikrarsızlık, terör, illegal göç, insan kaçakçılığı gibi sorunlar da birliği tehdit etmeye başlamıştır. Bu sorunlar; Avrupa Güvenlik Stratejisi’nde AB’nin belirlediği ana tehditler olan terörizm, bölgesel çatışmalar, organize suç, kitle imha silahlarının yaygınlaşması ve devletlerin başarısızlığıyla birebir örtüşmektedir. Dolayısıyla Karadeniz Bölgesi’nde ortaya çıkan sorunlar, AB’nin Güvenlik Stratejisi’nde birliğin güvenliğini de tehdit eden problemlerin birer yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar AB’nin dikkatini bölgeye çekerken AB, bu sorunlarla baş etme konusunda faaliyete geçmeye yöneltilmiştir. Bu aşamada istikrarsızlık ve güven algısı boyut değiştirerek AB’yi yeni politikalar takip etmeye zorlamıştır. AB, INOGATE (Avrupa’ya devletlerarası petrol ve gaz nakli), TRACACE (Avrupa Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), PETRA (Tüm Avrupa Ulaşım Alanları) ve DANBLAS (Tuna- Karadeniz Çevre Görev Gücü) ile bölgeye yönelik girişimlerini bir adım daha öteye taşımış ve nihayet 2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikasını geliştirmiştir (Efe 2013: 56, 57). Bu politikayla AB, bölgesindeki komşu ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirerek daha güvenli bir çevreye sahip olmayı hedeflemiştir.

Karadeniz Sinerjisi ve Çıkış Noktası

Avrupa Birliği, benimsediği komşuluk politikasıyla birlikte Karadeniz Sinerjisinin de temellerini atmıştır. Komşuluk politikası kendi içerisinde hem dinamik hem karmaşık bir süreçtir. 2004 yılında coğrafi olarak Orta-doğu, Akdeniz, Doğu Avrupa ve Orta Asya gibi bölgeleri esas alan politika, temelde komşular ile siyasi, ekonomik ve kültürel konularda iyi ilişkiler geliştirerek ve bölgelerde ekonomik sürdürülebilirliği, kalkınmayı ve güvenliği temel alarak birliğin çıkarlarının korunmasına odaklanmıştır (<http://ec.europa.eu>). Her bir üyesinin kendine özgü bir dış politikaya sahip olduğunu düşündüğümüzde AB, hem ülkeler arası işbirliğini sağlayan hem de ülkeler arası farklılıkların ve sorunların çatışmasını ortaya çıkaran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Andreev 2008: 94). Dünya siyasi sisteminin tek kutupludan çok kutuplu sisteme yönelmesiyle birlikte ülkeler veya uluslararası örgütler çıkar odaklı bölgesel politikalar geliştirmişlerdir. Birçok araştırmacıya göre bu durum, çağdaş siyasetin bir gereğidir. Hatta Smitter makalesinde genel olarak "Hızla gelişen küresel fenomen, beraberinde bölgesel işbirliğini ve entegrasyonu getirmektedir," görüşünü dile getirmiştir. (Smitter 2007: 1) Avrupa Birliği, bölgesel politikalar geliştirmek amacıyla başlattığı Komşuluk Politikası ve devamında Karadeniz Sinerjisi aracılığıyla hem güvenlikle ilgili hem de politik ve ekonomik konular üzerinde durmuştur.

Yapılan tüm bölgesel işbirliklerinde AB, öncelikle tarihten gelen bir güvenlik sorunlarını çözmek arzusunda. 2. Dünya Savaşı ile yerle bir olan Avrupa, kalkınmasını hızla tamamlamıştır, ancak dünya siyasi sisteminde günümüzde dâhil olmak üzere temsil görevini yeterince yerine getirememektedir. Bunun temelinde AB'nin henüz kendi coğrafyasında güvenli bir yaşam alanı oluşturamamış olması yatmaktadır. Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte güvenlik algısı biçim değiştirerek yeni bir boyut kazanmıştır. AB; yeni komşular ile yeni ilişkiler geliştirmek zorunda kalmış, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bu coğrafyada ortaya çıkan yeni ülkeler ve bu ülkelerdeki toplumsal kimlik bunalımları, etnik istikrasızlıklar, yönetim krizleri ve illegal göç gibi Avrupa'nın güvenliğini ilgilendiren meselelerle karşı karşıya kalmıştır (Büyükakıncı, 2003: 329). Nitekim 1992'de Doğu Avrupa'da Bosna-Sırbistan, Arnavutluk ve Hırvatistan'da yaşanan etnik çatışmalar, acilen AB'nin güvenlik konusuna daha önemle bakması ve bu yönde politikalar geliştirmesi gerekliliğini doğurmuştur. Kısa vadede coğrafi sınırlarında ortaya çıkan çatışmalar, orta vadede ise illegal göçler ve terörizm ile başının ağrıyacağını gören AB, çevre ülkelerin demokratikleşmesine katkıda bulunmak amacıyla komşuluk politikasına yönelmiştir. 2004 yılında başlatılan ve AB'nin yakın komşularından 16 ülkeyi kapsayan Avrupa Komşuluk Politikası ile hem AB ülkelerinin hem de Komşuluk Politikası çerçevesinde ikili ilişki içinde bulunan ülkelerin refahı, düzeni ve güvenliğinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası

2010-2011'de yenilenmiş ve politika içinde özellikle sürdürülebilir ve derin demokrasi ile katılımcı iktisadi gelişmeye ayrı bir önem atfedilmiştir. Serbest ve adil seçimler, ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, hukukun bağımsızlığı, yolsuzlukla mücadele ve askeri kuvvetin demokratik kontrolü bu çerçevede Komşuluk Politikası'nın önemli birer ayağı olarak belirlenmiştir. Bu vurgu ile AB'nin, Komşuluk Politikası çerçevesinde ikili ilişkide bulunduğu ülkelerde güvenlik tehdidinde dönüşme potansiyeli olan sorunlara yapıcı çözümler arayışına girdiği ortaya çıkmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası, bölgesel ve çokuluslu işbirliği inisiyatifleri ile desteklenmektedir. AB, Akdeniz'de MEDA Programı ile ortak sosyo-ekonomik ve kültürel işbirliğini hayata geçirmiş; sıra Karadeniz'e geldiğinde politikasına enerji yollarının güvenliğini de dâhil etmiştir. Karadeniz Sinerjisi İşbirliği Protokolü bu bakımdan önem arz etmektedir.

Karadeniz Sinerjisi Nedir?

AB bölgesel gelişmeye önem vermekte, özellikle Romanya ve Bulgaristan'ın 2007'de AB üyesi olmasıyla birlikte Kuzeydoğu Avrupa ve Kuzeydoğu Asya ülkelerini Karadeniz Sinerjisi ile desteklemektedir (Özdamar 2010: 343). Sinerji; komşuluk politikasının bir gereği olarak Karadeniz'e kıyısı olan Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kuzey Kafkas ülkeleriyle, yani Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova, Ukrayna ve Rusya ile ortak problemlerin çözülmesine ve ekonomik, kültürel ve politik ilişkilerin geliştirilmesine dayanmaktadır. Amaç; bu ülkelerde demokrasinin ve ekonominin gelişmesine katkıda bulunmak, istikrarı ve gelişmeyi desteklemek, bölgeye yönelik ortak projeler geliştirmek ve barışı teşvik ederek çatışmaları önlemektir. Spesifik olarak sinerji; ulaşım, enerji ve çevre konularına odaklanmaktadır. Eğitim, sağlık, suçla mücadele gibi konular da sinerjinin işleyeceği diğer konular arasındadır (<http://eeas.europa.eu>). Karadeniz Sinerjisi ile AB, Karadeniz Bölgesine yönelik somut bir girişimde bulunmuştur. Güvenlik penceresinden baktığımızda karşımıza öncelikle enerjinin AB pazarına girişi, bölgenin Sovyet Rusya'nın çöküşüyle birlikte demokratikleşerek istikrarlı hale gelmesi, daha sonra terör, illegal göçler, insan kaçakçılığı gibi konular çıkmaktadır. Bunun yanında AB, ENPI Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programı aracılığıyla Karadeniz havzasında güçlü ve sürdürülebilir kalkınmayı, ayrıca bölgesel işbirliğini ve ortaklığı destekleyecek projelere finansal destek vermeye başlamıştır. Bu programla Karadeniz havzasında yer alan ülkelerde ve sınır bölgelerinde ekonomik ve sosyal gelişmeye destek olunması, ortak problemlerle başa çıkmak için işbirliği ve topluluklar arası ortak çalışma hedeflenmiştir. Bu program Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Yunanistan'ı kapsamaktadır.

AB'nin bölgedeki güvenlik meselesine bakışını ilgilendiren diğer bir konu, ABD'nin soğuk savaş sonrası Karadeniz Bölgesine olan ilgisizliğidir. ABD, Soğuk Savaş sonrasında 11 Eylül olaylarına kadar bölgeye yönelik

düşük profilli bir strateji izlemiş, aktif bir rol üstlenmemiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu, AB'yi bölgede insiyatif almaya itmiş, bölgenin güvenlik kontrolünü üstlenmeye yöneltmiştir. Ancak 11 Eylül terör eylemleri ile birlikte geleneksel mükleer-kimyasal silah odaklı militarist güvenlik algısı yerini terörden korunmaya bırakmış ve ABD, bu konuda bir transatlantik güvenlik koridoru oluşturmak üzere Büyük Ortadoğu Projesi ile genişletilmiş Karadeniz Projesini dünya kamuoyuna duyurmuştur (Özdamar 2010: 344). Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi ile ABD, yanına AB'yi de alarak bölgenin Avrupalılaşmasını sağlamaya çalışmış, nitekim Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye dâhil edilmesini ve devamında bölgenin genişletilmesiyle Karadeniz'in batı kesimleri hedeflenmiştir. Gürcistan'da "Gül Devrimi", Ukrayna'da "Turuncu Devrim" ve Kırgızistan'da "Lale Devrimi" ile başlayan renkli devrimler, bölgede demokratikleşmenin yayılması bakımından önem arz ederken, Avrupa değerlerini benimsemeleri ve sürecin diğer ülkelere örnek olması bakımından AB ve ABD'nin uygulamaya çalıştığı güvenlik çemberi düşüncesini de pekiştirmiştir. Bu nedenle AB, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle işbirliği geliştirirken demokratikleşmeye ayrıca önem atfetmiş, bu şekilde daha güvenli bir coğrafya yaratmaya çalışmıştır. Bu konuların çözümü için gerekli olan iki ayak vardır: bunlardan birincisi Rusya ile sürdürülen stratejik ortaklık; diğeri ise Türkiye ile üyelik müzakereleridir.

1-Rusya ve Enerji Meselesi

Karadeniz bölgesi söz konusu olduğunda bölgenin güvenliği ve istikrarı açısından Rusya'nın baş aktör olduğu şüphesizdir. Rusya, bölgenin kontrolünü elinde tutarak farklı güçlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Rusya'nın bölgedeki tarihten gelen hâkimiyetini, ulusal çıkarlarını ve güvenliğini vazgeçilmez unsurlar olarak görmek çok da yadırganmayacaktır (www.blackseacom.eu). Ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda ise Rusya, bölgeye ne ABD'yi nede diğer Batı menşeli ülkeleri, organizasyonları ve şirketleri yaklaştırmaktadır. Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu arasında 12 Mayıs 1994'te ortaklık ve işbirliği sözleşmesi imzalanmıştır (<http://eeas.europa.eu>). Bu sözleşme ve müzakereler 2008 yılında Khanty-Mansiysk Zirvesinde yenilenmiş; Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi, özellikle siyasi diyalogun desteklenmesi, özgürlüğün teşvik edilmesi, ekonomik işbirliğinin, eğitim, kültür, ticaret ve yatırımların önemi üzerinde durulmuş ve güvenlik ve enerji konusuna da ayrıca dikkat çekilmiştir. Rusya, AB'nin en büyük üçüncü ticari ortağıdır. İki taraf arasındaki ticaretin ana maddesini gaz ve petrol oluşturmaktadır. İhtiyaç duyduğu gazın %50'sini, petrolün ise %30'unu sağlayan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen AB'nin, bu konuda en yakın ortakları yine aynı dertten yakınan Karadeniz ülkeleridir. 2006 Ukrayna-Rusya doğal gaz anlaşmazlığı, Avrupa Birliğinin Rusya'ya ve bölgeye olan bağımlılığında güvenini sarsmış ve AB'yi Rusya dışında bir ortak arayışına itmiştir (Efe 2013: 55). AB, gaz ve petrolün güvenli bir şekilde Avrupa'ya ulaştırılması için öncelikle komşuluk politikası ile bölgeye

yakınlaşmış, daha sonra ekonomik anlamda işbirliği protokolleri aracılığıyla dolaylı olarak enerji, güvenlik ve diğer konulardaki bağımlılığını en aza indirmeye çalışmıştır.

Enerji güvenliği, AB'nin en önemli dış politika meselesidir. Rusya Federasyonu, Soğuk Savaş yıllarında ideolojik ve militarist açıdan bölgeye hâkimdi. Soğuk Savaş sonrasında ise enerji ihracatı, sevkiyatı ve güvenliğine ilişkin yolları tekelleştirme yoluna giderek hem AB'ye hem ABD'ye karşı bir güç dengesi oluşturmaya çalışmaktadır. AB her ne kadar enerji ihtiyacını çeşitlendirmeye ve serbest enerji piyasası oluşturmaya çalışsa da Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti bunu engellemektedir (Sierra 2010: 643). AB, geliştirdiği bölgesel politikalar arasından komşuluk politikası, doğu enerji işbirliği politikası ve son olarak Türkiye'nin birliğe adaylığı ile bu tekelleşmeyi aşmaya çalışmaktadır. Sierra (2010: 644), tüm bunları dışarıdan yönetim ile tarif etmektedir. Dışarıdan yönetişimi, bölgeyi dışarıdan yapılacak işbirlikleri ve kurumlar arası anlaşmalar ile kontrol altına almaya çalışmak olarak açıklayabiliriz. Ancak bölgeyi ve enerji sektörünü kontrol altında tutan Rusya, 2020'yi hedefleyen enerji stratejisinde güçlü bir enerji sektörünün iç ve dış politikanın belirlemesindeki önemini ve uzun vadede bu politikanın bölge jeopolitiğini etkileyeceğini çok açık bir şekilde vurgulayarak, AB'ye bu bölgede yapılacak hamlelerin geçersizliğini hatırlatmıştır (Sherr 2008: 147). Ancak Rusya'nın dikkate almadığı 3 konu vardır: Öncelikle her ne kadar Rusya'nın gaz rezervi uzun yıllar tüketimi karşılayacak gibi gözükse de yeni rezerv oluşturulmamaktadır; ikinci olarak Rusya'nın, büyüyen ekonomisini döndürebilmesi için gaza ihtiyacı vardır; üçüncü olarak gaz sevkiyatının ve depolama sisteminin tek bir yerden idare edilmesi fiyatların belirlenmesinde keyfiyetlik gösterdiğinden artan talebin karşılanmasını zorlaştırmaktadır (Sherr 2008: 147). Rusya'nın yaşadığı bu durum, AB'nin elini güçlendirmekte ve bölgenin enerji güvenliğine, sevkiyatına ve depolanmasına yönelik gerekli enerji güvenliğini çeşitlendirmesine olanak sağlamaktadır. Buradan hareketle İngiltere ve Almanya, Ukrayna ile gaz anlaşması yapmıştır. Ancak Ukrayna'nın 2005 yılında fiyatları dört defa değiştirmesi ve gerekirse gazı kesebileceğine dair tehditte bulunması AB ülkelerini zor durumda bırakmıştır. Enerji'nin AB'ye taşınmasında başlıca rol oynayan Türkiye, konunun ikinci ayağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak Soğuk Savaş sonrası AB haritasına baktığımızda, Sovyet Rusya hegemonyasından kopan 10 yeni ülkenin 2004 yılında birliğe katıldığını ve bu ülkelerin demokratikleştirilmesi suretiyle Doğu Avrupa coğrafyasının bir şekilde güvenli tutulmaya çalışıldığını görürüz. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın tam üyeliğiyle birlikte Karadeniz'e yönelik politikalar belirginleşmeye başlamıştır. Nihayet 2005 yılında AB, Türkiye'ye adaylık statüsü vererek hem bulunduğu coğrafyanın hem de enerji yollarının güvenliği uğruna Türkiye'yi yanına çekmiştir.

Sorunları ve çatışması az olan, ekonomisi kalkınmış bölge ülkeleri AB'nin ekmeğine yağ sürmektedir. AB, işbirliği anlaşmaları ile bölge ülkelerini kendine bağımlı hale getirmekte, bu bağımlılık daha güvenli ortamın tesis edilmesinde işe yaramaktadır. Dolayısıyla AB, kendi çıkarlarını ve güvenliğini korumak adına bölgeye yönelik realist politikasını, gerek komşuluk politikası üzerinden gerekse Karadeniz Sinerjisi aracılığıyla veya Rusya ile ilişkiler kurarak yürütmektedir. Hatta AB; enerji güvenliğine zarar gelmesini önlemek adına, Rusya'dan farklı düşünmesine rağmen enerji krizleri, Çeçenistan ile Rusya arasındaki çatışmalar ve Rusya-Gürcistan Savaşına sert tepkiler vermekten kaçınmıştır (Turan 2010: 3). Rusya'nın, AB'nin enerjiye bağımlılığında kilit rol oynamasını Turan (2010: 3) şu şekilde anlatmaktadır:

“2001 yılında Komisyonun Rusya'ya yönelik hazırladığı ülke strateji belgesinde de AB'nin Rusya'nın temel ticari ortağı olduğu ancak kendisinin enerji bağımlılığı yüzünden yüksek oranda ticari açık verdiği belirtilmiştir. 2006 yılında AB'nin enerji stratejisini belirleyen yeşil kitap hazırlandığında da Rusya'nın eşit ve temel enerji ortağı olduğu, bu yüzden de tarafların uzun dönemli yatırımları kolaylaştırmaları suretiyle güvenliğin ve öngörülebilirliğin sağlanması gerektiği açıklanmıştır. AB, Rusya'ya olan petrol ve doğalgaz bağımlılığı dolayısıyla Karadeniz Bölgesinde Moskova'nın kurduğu ve genişletmeye çalıştığı üstünlüğü yıkamayacaktır”.

Bu durum, AB'nin Karadeniz bölgesinde Rusya olmadan hareket edemediğini ve Rusya'ya özel stratejiler geliştirerek, gerek enerji güvenliğini gerekse bölge güvenliğini göz önünde bulundurarak hareket ettirmek zorunda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2- Türkiye Meselesi

Türkiye, Karadeniz'in gerek güvenliği gerek ekonomik yönden gelişimi açısından oldukça önemli bir ülkedir. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan bölgesel çatışmalarda ve 11 Eylül olayları ile başlayan küresel terör konusunda öne çıkan bir ülke olmuştur. Bu durum gerek AB'yi gerek Rusya'ya ilgilendirmekte, her iki taraf da bölgenin güvenliği açısından NATO üyesi Türkiye'yi vazgeçilmez ülke olarak görmektedir. Bölgesel istikrarı ve güvenliği sağlamak bakımından 1992 yılında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü dışında, 1998 yılında Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Anlaşması (Blackseafor) yapılmış ve 2001'de uygulamaya konmuştur. Denizlerde arama ve kurtarma faaliyetlerini destekleme, yasadışı deniz trafiğini kontrol altına alma ve çevrenin korunmasını hedefleyen anlaşma, Türkiye'nin önderliğinde 2004 yılında Karadeniz Uyum Harekâtı (Operation Black Sea Harmony) şeklinde geliştirilmiştir. Türkiye, bu girişimleriyle AB ile bölge arasında denge unsuru olmakla kalmamakta, ittifak kurucu ve yönlendirici sıfatıyla önem arz etmektedir.

Ancak uzun yıllar içinde NATO'nun en güçlü üyesi konumuna yükselmiş ve AB ile ilişkilerinden asla vazgeçmeyen Türkiye'nin, son dönemde bölgede yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmelerden nasıl etkilendiğine ve AB'nin bu durumu nasıl algıladığına ilişkin AB tarafından yapılan sözlü açıklamalar dışında ortaya net bir politika konulmamıştır. Karadeniz Bölgesi ve enerji söz konusu olduğunda AB içerisinde önde gelen ülkelerin öncelikle ulusal çıkarlarını düşünerek hareket etmeleri, somut adımlar içeren bir politika izlememeleri ve bu bölgeye karşı çok hassas olmaları anlaşılabilir bir durumdur, çünkü uluslararası ilişkiler çıkar üzerine kurulmaktadır. Ancak AB'yi sınır olarak Orta Asya'dan ayıran Türkiye'nin konumu ve geleceğinin nasıl şekilleneceği sorusuna verilecek net bir cevap yoktur. Ülkenin 40 yılı aşkın bir süredir devam eden AB yolculuğunun Türkiye tarafından mı, yoksa AB tarafından mı farklı şekillerle devam ettirileceği, konunun uzmanlarının kafasında birer soru işareti olarak kalmaktadır. Ancak bölgede enerji koridoru görevi görmesi, AB'ye sınır ülke olması ve Karadeniz'e sınırı olması, Türkiye'nin adaylığının geleceği bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin son yıllarda bölgede inisiyatif sahibi olması, diplomatik ilişkiler kurması ve çatışmalarda arabulucu konumuna yükselmesi göz önünde bulundurulduğunda ülkenin, bölgedeki bekleyen Ukrayna, Kırım – Abhazya – Gürcistan ve Azerbaycan-Karabağ çatışmalarında kilit rol üstleneceği kaçınılmaz gibi gözükmektedir.

Sonuç

Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikaları, konjonktürel gelişmelerin, Soğuk Savaş'ın bitiminin ve ABD'nin politikalarının etkisindedir ve ayrıca üye devletlerin ulusal çıkarlarına göre şekillenmektedir. Avrupa kıtasında savaşları bitirme ve iç güvenliği sağlama amacıyla kurulan AB, zamanla kendi güvenliğini düşünmek ve bu güvenliğe tehdit oluşturabilecek sorunları belirlemek, bu sorunlara karşı önlemler geliştirmek ve hayata geçirmek, tehditlere karşı operasyonel kapasite oluşturmak durumunda kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa Birliği'nin çevresindeki bölge ve ülkelerin siyasi ve ekonomik durumlarındaki dengesizlikler ve ABD'nin bu bölgelerdeki mevcudiyetinin mahiyeti, Avrupa Birliği'ni bu bölgelerde daha aktif bir güvenlik politikası arayışına yöneltmiştir. Karadeniz Havzası çevresinde bulunan ülkeler; yalnızca siyasi ve ekonomik problemlerin ortaya çıkardığı organize suç, göç, kaçakçılık gibi AB'yi etkileyen sorunlara yol açmamakta, aynı zamanda AB'nin önem atfettiği enerji konusunda bir koridor olmaları hasebiyle enerji güvenliği alanında da problemlere yol açmaktadır. Bu bağlamda AB, Avrupa Komşuluk Politikası ve Karadeniz Sinerjisi ile Karadeniz Havzası ülkelerine yönelik siyasi ve ekonomik alanda destek ve işbirliği politikaları geliştirmiştir. AB'nin bu politikalarının başarısı, bölgedeki güç ve etki denklemlerinde önemli aktörler olan Rusya ve Türkiye'den bağımsız düşünülemez. AB'nin Türkiye ile ilişkisinin belirsizliği ve Rusya'nın arka bahçesi saydığı Karadeniz Havzası'nda AB'ye ancak kendi çıkarları çerçeve-

sinde hareket yeri bırakması, AB'nin bölgedeki güvenlik politikalarının başarısını etkileyecektir. AB'nin Karadeniz güvenlik politikası ancak Türkiye ve Rusya ekseninde AB'nin etkisini arttırması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- ANDREEV Svetlozar A. (2008), The future of European neighbourhood policy and the role of regional cooperation in the Black Sea area, Southeast European and Black Sea Studies, 8:2, s. 94
- Black Sea Synergy, http://eeas.europa.eu/blacksea/index_en.htm (24.04.2013)
- BÜYÜKAKINCI Erhan (2003), "AB-Rusya İlişkilerinde Güvensizlik Olgusu", Der: Beril Dedeoğlu, Dünden Bugüne Avrupa Birliği, 1. Baskı, İstanbul; Boyut Yayınları, s. 329
- The Commission on the Black SEA, www.blackseacom.eu (27.04.2013)
- CANBOLAT İbrahim S. (2011), Avrupa birliği ve Türkiye; Uluslararası Sistemle Ortaklık, İstanbul; Alfa Aktüel Yayınları, s. 270
- ÇAYHAN B. Esra (2002), Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (3), s. 43
- DEDEOĞLU Beril (2003), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul; Boyut Yayın Grubu
- EFE Haydar (2007), AB'nin Gelişen "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası" ve Türkiye, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 9/3, s. 129, 131, 132
- EFE Haydar (2013), Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi Politikası, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 5, Sayı: 16, s. 55-57
- European Security Strategy, <http://www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/european-security-strategy?lang=en> (17.04.2013)
- EU Relations with Russia, <http://eeas.europa.eu/russia/>, (25.04.2013)
- MARCHESIN Philippe (2003), "Yeni Tehditler Karşısında Avrupa", Der: Beril Dedeoğlu, Dünden Bugüne Avrupa Birliği, 1. Baskı, İstanbul; Boyut Yayınları, s. 422.
- ÖZDAMAR Özgür (2010), Security and military balance in the Black Sea region, Southeast and Black Sea Studies, 10:3, s. 343-344
- ÖZLEM Kader, Avrupa'da Güvenlik Politikalarının Oluşum Süreci ve NATO-AB-Türkiye İlişkileri Açısından Analizi, TÜRKSAM, 28 Aralık 2005, <http://www.turksam.org/tr/a699.html>
- PETERSBURG Declaration, <http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf>, (06.04.2013)
- Savunma Sanayii Çok Taraflı Dış İlişkiler Şubesi, <http://www.msb.gov.tr/birimler/ssdi/html/ssdidsubelercoktardisilis.htm> (02.01.2013)

- SIERRA Oscar Pardo (2010), A corridor through thorns: EU energy security and the Southern Energy Corridor, *European Security*, 19:4, s. 643-644
- SHERR James (2008), Security in the Black Sea region: back to Realpolitik?, *Southeast European and Black Sea Studies*, 8:2, s. 147
- SMITH Michael (2003), The framing of European foreign and security policy: towards a post-modern policy framework?, *Journal of European Public Policy*, 10:4, s. 150
- SCHMİTTER Philippe C. (2007) ,Regional Cooperation and Region Integration; Concepts, Measurements, and a bit of Theory1, *European University Institute*, s..1
- <http://unila.edu.br/sites/default/files/files/07%20REGIONAL%20COOPERATION%20AND%20INTEGRATION2.pdf> (27.04.2013)
- TUĞTAN Mehmet Ali (2011), "Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası", DER: Ayhan Kaya vd. Avrupa Birliğine Giriş, İstanbul; Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 262-264.
- TURAN Aslihan P. (2010), AB ve "Karadeniz Sinerjisi", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, s. 3
- Western European Union, www.weu.int/home (24.03.2013), (26.03.2013)
- What is the European Neighbourhood Policy ?, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (26.04.2013)
- WHITMAN, Richard G. (2008), Foreign, Security and Defence Policy and the Lisbon Treaty: Significant or Cosmetic Reforms? *CFSP Forum* 6 (2): 1-5
- WHITNEY R. Craig (1997), A European common foreign foreign and security policy?, *Cambridge Review of International Affairs*, 10:2, s. 177
- ZHUSSIPBEK Galym (2009), Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Düşünsel Arka Planı, *Uluslararası Arası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, s. 72